

Úvodní slovo ředitelky Archivu bezpečnostních složek

Vážení čtenáři,

rok 2021 přinesl řadu událostí a změn, přičemž jedna z nich se týkala i Sborníku ABS. Funkce předsedy redakční rady se ujal zkušený kolega Pavel Vaněk a já věřím, že pod jeho vedením si Sborník povede minimálně stejně dobře jako dosud a vy, milí čtenáři, se budete i nadále moci těšit na každoroční porci zajímavých článků, studií, biografí a jiných textů. Zároveň mi dovoluje poděkovat za dosavadní práci kolegovi Jiřímu Mikulkovi, s jehož zajímavými statěmi jste se mohli na stránkách Sborníku pravidelně setkávat a který končí na pozici místopředsedy redakční rady.

A nyní pojďme k tomu, co vás čeká letos: Studie Vlastimila Ondráka z Archivu bezpečnostních složek se věnuje propagačnímu rejdu Ukrajinské povstalecké armády na Západ. Došlo k němu v roce 1947 a jeho cílem měla být manifestace protikomunistické rezistence ukrajinského národa, zesílení protibolševických tendencí v Evropě a politické posílení ukrajinské emigrace. Autor líčí situaci na Slovensku v této době (zejména nedostatečné střežení slovensko-polské hranice), vyjmenovává jednotky vyčleněné k boji s UPA v rámci tzv. akce B, zmiňuje podrobnosti ke střežení moravsko-slovenské hranice, podrobně popisuje pohyby a činnost jednotlivých sotní UPA na území ČSR a předkládá hodnocení akce B. Cílem studie je zejména oprostít pohled na poválečné aktivity UPA od propagandy komunistických režimů.

Jiří Rezníček z odboru pro válečné veterány Ministerstva obrany ČR se zabývá životními osudy MUDr. Josefa Zenáhlíka, praktického lékaře, který nesouhlasil s totalitním režimem v Československu a zapojil se do protikomunistického odboje jako spolupracovník československé sekce při francouzské zpravodajské službě, ale během pobytu ve vězení prošel radikálním názorovým obratem a stal se spolupracovníkem StB. Autor přitom vychází zejména z pramenů uložených v ABS, je si ovšem dobře vědom nutnosti jejich kritického zhodnocení. Popisuje Zenáhlíkovo lékařské působení v pohraničí, seznámení s pašerákem Bernhardem Rieplem, zapojení Zenáhlíka do protikomunistické činnosti, spočívající mimo jiné v obsluze tajné vysílačky, jeho odhalení a odsouzení na doživotí i přijetí nabídky na spolupráci s StB. V té měl pokračovat i po odchodu do Rakouska, kde ovšem poměrně záhy zemřel.

V minulém čísle Sborníku byla otištěna první část studie Josefa Vávry z Archivu bezpečnostních složek seznamující čtenáře s okolnostmi přesunu děkanského kos-

tela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě. Tato akce jako taková je sice veřejnosti dostatečně známa, ale málokdo ví o dramatech a profesních bojích, které se odehrávaly v jejím pozadí, zejména mezi autorem původního projektu prof. Josefem Wünschem a Ing. Otakarem Novákem, ředitelem společnosti Transfera, která měla přesun provést, a to podle nového projektu. Ze sporů vyšel nakonec vítězně Ing. Novák, kladoucí důraz zejména na relativně konzervativní postupy. Kostel byl fyzicky přemístěn v říjnu roku 1975. Autor stručně zmiňuje také následné peripetie, kdy byl převeden do majetku státu a byla v něm umístěna expozice severočeského gotického umění.

Pamětníci si jistě vzpomínají na národní pouť na Velehradě v roce 1985 u příležitosti 1100. výročí úmrtí sv. Metoděje, která se stala jednou z největších československých protikomunistických demonstrací. Známy církevní historik Jaroslav Šebek z Historického ústavu AV ČR se snaží odpovědět na otázku, do jaké míry tato významná církevní událost ovlivnila jednání socialistického Československa s Vatikánem, přičemž si všímá i širšího církevně-politického kontextu. Shrnuje změny, které nastaly v kontaktech mezi československými místy a Vatikánem po nástupu papeže Jana Pavla II., a připomíná návštěvu ministra zahraničí Chňoupků v Římě v prosinci 1983, která znamenala odblokování vztahů. Líčí oživení církevních aktivit a propojení činnosti tzv. podzemní a oficiální církve, k němuž po velehradské pouti došlo, dlouhá a složitá jednání s Vatikánem o jmenování nových biskupů, posilování postavení církve, ale i neustávající represivní činnost StB a neústupnost komunistického vedení v ideologických otázkách, byť byl stát nakonec nucen k částečným kompromisům.

Stať Jiřího Petráše z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích bezprostředně navazuje na studii otištěnou ve Sborníku ABS před dvěma lety, v níž se autor zabýval východočeským a jihočeským regionem v prvních šesti měsících roku 1989 – jejich zvláštnostmi, odlišnostmi či naopak spojujícími body. Nyní se soustředil na druhou polovinu roku, přičemž opět vycházel z materiálů krajských výborů KSČ a národních výborů, kronik a denního tisku, z materiálů uložených v ABS a v několika málo případech i z vyprávění pamětníků. Zaměřil se na bezpečnostní situaci, situaci v krajských organizacích KSČ a na reakci krajských komunistických elit na listopadové události.

Přechody hranic za minulého režimu jsou vděčným tématem řady odborných článků a publikací. Studie Martina Pulce a Pavla Navrátila se však přece jen odlišuje: mapuje totiž úteky těch, jejichž úkolem bylo hranice střežit, totiž příslušníků Pohraniční stráže. Podává ucelenou informaci o počtu zběhů do zahraničí v osmdesátých letech. Je rozdělena na dvě části, tabulkovou s chronologicky řazeným výčtem zběhnutí a textovou s popisem jednotlivých případů. Autoři čerpali z archiválií ABS, především z hlášení a vyšetřovacích zpráv z fondů PS, z vyšetřovacích spisů a ze svazků operativního rozpracování Vojské kontrarozvědky. Celkem zaznamenali 42 zběhnutí. Nezodpovězenou otázkou zůstal motiv jednotlivých případů. Autoři vyslovují hypotézu, že jedním z nejvýznamnějších, byť nedokázaným, mohla být šikana.

Staniční služební knihy, v nichž byly zaznamenávány denní události, konkrétně z období od předvečera 20. června do 22. července 1941, stojí v centru zájmu materiálové studie Davida Hubeného z Národního archivu. Autora zajímalo, zda jsou v nich zachyceny ohlasy na nacistický útok na SSSR. Z množství dochovaných staničních služebních knih vybral ty, které jsou zajímavé místem svého vzniku, například v bývalém centru komunistického hnutí Karlíně, na dělnickém Žižkově, v podhradí s množstvím významných institucí na Malé Straně, v okolí sídla Ministerstva vnitra na Letné a také v centru města. Před očima čtenáře tak nechá defilovat celou řadu událostí, jimiž se policie musela zabývat – ať už ty, které s okupací nesouvisely (opilecké potyčky, exhibicionismus, dopravní nehody, rvačky apod.), nebo ty, které byly reakcí na stávající situaci (nálezy různých protiněmeckých letáků a nápisů včetně těch, které reagovaly na německou propagandistickou akci „V“). Odezva na útok na SSSR však byla minimální, a místy dokonce nulová (nelze však vyloučit ani to, že policisté takový ohlas zkrátka nezaznamenali).

Občanům Československa popraveným na centrálním popravišti Třetí říše v Berlíně-Plötzensee se věnuje Jan B. Uhlíř, vědecký spolupracovník Památníku německého odboje. Popisuje, co bylo podnětem jeho výzkumu, sumarizuje dosavadní literaturu a stěžejní prameny, seznamuje zájemce s institucí Lidového soudního dvora a s výkonem trestu smrti ve Třetí říši, se samotnou věznicí Plötzensee, s průběhem popravy a s nakládáním s tělesnými ostatky. Po vzpomínce Václava Erbana, vězně z Plötzensee, následuje abecední seznam popravených.

Jiří Mikulka z Archivu bezpečnostních složek se dlouhodobě zabývá osudy příslušníků bezpečnostních složek. Tentokrát si stanovil za cíl přinést přehled důstojníků, kteří v letech 1945–1948 stáli v čele oblastních velitelství (OblV) Sboru národní bezpečnosti. Až na malé výjimky se mu podařilo poměrně přesně rekonstruovat personální obsazení funkcí velitelů OblV SNB v uvedených letech a ke každé osobě přidat (pokud to bylo možné) i její krátkou profesní charakteristiku.

Tuto část uzavírá edice sestavená poslancem Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR Pavlem Žáčkem. Obsahuje 31 agenturních hlášení a různých svodek či záznamů ze zpravodajsko-technických úkonů zpracovaných příslušníky jednoho z odborů boje proti vnitřnímu nepříteli – XI. odboru (kontrarozvědná ochrana mládeže, vědy, školství a kultury) Hlavní správy kontrarozvědky SNB. Pochází z prvních dnů po potlačení studentské demonstrace na Národní třídě v Praze, konkrétně z 20. až 23. listopadu 1989.

Koronavirová krize bohužel i letos výrazně omezila konání různých konferencí, seminářů a dalších akcí, čemuž odpovídá i velmi skromný oddíl Zprávy. Dočtete se alespoň o tradiční 16. konferenci policejních historiků v Muzeu Policie ČR a o konferenci Monasteria abolita, jejímž tématem byly osudy klášterních statků od druhé poloviny osmnáctého do druhé poloviny dvacátého století.

Co zůstalo – kromě recenzí a anotací – neměnné, je naopak Archivní A–Ž. První příspěvek o Rudolfu Rejmanovi, který vykonával funkci ředitele utvářejícího se

národního archivu Tanzanské sjednocené republiky, jste si mohli ve zkrácené verzi přečíst už v rámci naší webové rubriky „Archiválie měsíce“. Další dva texty jsou věnovány útěkům, resp. pokusům o ně – konkrétně jednomu nepovedenému pokusu o přechod státní hranice v roce 1952 a částečně úspěšnému (byť dočasnému) útěku z vazební věznice Místního velitelství Národní bezpečnosti na Orlí ulici v Brně v roce 1950. Pokud se na skleněné výzdobě, která je součástí výstavy věnované padesátému výročí založení KSČ, objeví miniaturní hákové kříže, je to jistě nevíтанá patálie a důvod řádného vyšetření – k čemu orgány dospěly, se dozvíte opět v A–Ž. Smíchu se patrně neubráníte při popisu jednoho nepovedeného žertu, který si chtěl ze svých kolegů ztropit jistý ženijní náčelník a který se mu poněkud vymkl z rukou. A nakonec se přesvědčíte o tom, že personální spisy příslušníků bezpečnostních složek skrývají nejedno překvapení, např. osobní průkaz příslušníka Sboru národní bezpečnosti.

V loňském roce jsem vyjádřila přání, aby se situace, kterou jsme zažívali, už nikdy neopakovala a abychom se už nikdy nemuseli (dobrovolně či nedobrovolně) vzdávat žádně ze svobod, které jsme získali díky listopadu 1989. Bohužel, netušila jsem, že rok 2021 bude v tomto směru ještě horší. Společnost je hluboce rozdělená, příliš snadno a ochotně, bez jakékoliv diskuse, souhlasíme „v zájmu zdraví nás všech“ s omezením svobod části obyvatelstva. Nezapomínejme, že i komunisté argumentovali při svých totalitních praktikách lepším životem majoritní společnosti... Doufejme, že to vše je pouze přechodný jev a že to neznamena, že budeme opět nuceni opakovat svoji minulost – a co víc, že tuto minulost prožije i ta část západní civilizace, která pro nás byla dlouhá desetiletí vzorem demokratických hodnot.

Světlana Ptáčnicková